Mgr Anna Krzyżelewska-Kowalewska

Mgr Agnieszka Milewska

Gdańsk-GUMed

NEED MY HELP? – STUDENCI ENGLISH DIVISION W BIBLIOTEKACH POLSKICH UCZELNI MEDYCZNYCH BADANIA WIELOOŚRODKOWE

Streszczenie

Postępująca globalizacja sprawia, że z roku na rok zwiększa się liczba polskich studentów wybierających naukę w innych krajach, do Polski zaś coraz liczniej przybywają studenci zagraniczni, którzy stanowią znaczącą grupę użytkowników naszych akademickich bibliotek. Skierowana do nich oferta edukacyjna nakłada na biblioteki dodatkowe obowiązki, polegające na rozpoznawaniu oczekiwań informacyjnych tejże grupy czytelników, udostępnianiu im odpowiedniej literatury oraz wyeliminowaniu ewentualnych barier na linii student-bibliotekarz. Ta sytuacja sprawia, że biblioteki akademickie, będące przestrzenią nauki, są również miejscem spotkań wielu kultur. Niestety, kontakty te nie zawsze są wolne od braku zrozumienia, wzajemnych uprzedzeń czy stereotypów. W ubiegłorocznych badaniach próbowaliśmy dociec źródeł problemów adaptacyjnych studentów English Division GUMed. W następstwie przedstawionych na XXXII Konferencji Problemowej Bibliotek Medycznych wyników zrodziła się potrzeba dalszych, tym razem wieloośrodkowych badań, na podstawie których spróbujemy odpowiedzieć na pytanie, czy obecność studentów English Division nadal jest wyzwaniem dla polskich bibliotek medycznych i co możemy zrobić, aby stworzyć im lepsze warunki do studiowania i adaptacji na naszych uczelniach.

Abstract

Progressing globalization causes a year-on-year increase in the number of Polish students choosing the education in other countries, whereas more and more overseas students are coming to Poland who constitute a considerable user group of our academic libraries. The presence of foreign students at our universities impose ad-

ditional duties on libraries, such as recognition of their needs, enabling them an access to the relevant literature and eliminating possible barriers between student and librarian. This situation makes academic libraries, being a place for learning, also a meeting place for many cultures. Unfortunately, these contacts are not always free of a lack of understanding, mutual prejudice or stereotypes. In the last year's surveys we tried to investigate sources of adaptive problems arising among English Division Students of GUMed. In consequence of the results presented during the 32-nd Annual Polish Medical Libraries Conference the need for research in form of multicentre surveys has been identified. We will try to answer the question whether English Division students are still challenge for Polish medical libraries and what we can do at our universities to create for these students conditions for adaptation and for studying.

Migracje międzykulturowe

Przemiany społeczno-polityczne, które miały miejsce w drugiej połowie XX wieku sprawiły, że żyjemy w czasach wolności i otwartych granic. W związku z tym coraz więcej osób decyduje się na emigrację w celach zarobkowych lub edukacyjnych.

Pierwsze migracje miały miejsce już w XIX wieku. Jednak po 1 maja 2004 roku, kiedy to Polska wstąpiła do Unii Europejskiej, odnotowano szczególny wzrost liczby osób, które zdecydowały się rozpocząć pracę lub studia poza krajem zamieszkania. Z jednej strony zwiększyła się liczba przedsiębiorczych Polaków, którym udało się pokonać barierę kosztów i wyjechać na studia za granicę, z drugiej - wyraźnie wzrosła liczba cudzoziemców podejmujących studia w Polsce (w ciągu ostatnich 10 lat niemal pięciokrotnie). Obecnie w naszym kraju studiuje ponad 46 tysięcy obcokrajowców[1].

Co sprawia, że obcokrajowcy coraz chętniej wybierają studia w Polsce w tym o profilu medycznym? Jak sami mówią, u siebie często nie mają szans na takie studia i deklarują: *Żeby dostać się na studia w Szwecji, trzeba mieć same celujące oceny, a nawet wtedy nie ma pewności. W Polsce są egzaminy i to jest dobre.*[2] Obcokrajowcy za studia medyczne w naszym kraju płacą około 40 tysięcy złotych za rok akademicki, ale zgodnie przyznają, że nie są to dla nich zbyt wysokie kwoty. Doceniają w Polsce zarówno dobrą jakość studiów medycznych, jak i niskie koszty utrzymania.

Wielokulturowość polskich uczelni

Wielokulturowość (ang. *multiculturalism*) oznacza współistnienie w określonej przestrzeni społecznej grup o różnym pochodzeniu, reprezentujących różne tradycje kulturowe.[3]

---

[1] Por.: Over 46 000 international students in Poland [online]. [dostęp: 12 VIII 2015]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.studyinpoland.pl/en/index.php/news/40-over-46-000-international-students-in-poland>

[2] Ilona Godlewska: Szwedzi w Trójmieście. Studiują medycynę. *Gazeta Wyborcza*: Magazyn Trójmiasto 30 I 2015 s. 12

[3] Por.: Radosław Muniak, Mateusz Skrzeczkowski; A. Zeidler-Janiszewska (red.): Definicje [online]. [dostęp: 29 V 2015]. Dostępny w World Wide Web: <http://dialog2008.pl/index.php?page=art&artid=265>

W przeszłości, pod wpływem terytorialnego formowania się struktur państwowych, do spotykania i współistnienia przedstawicieli różnych kultur dochodziło już od początku państwowości polskiej.[4] Pierwotnie przyczyną takich spotkań były często przymusowe migracje, warunkowane toczącymi się wojnami i korzyściami ekonomicznymi. Obecnie, w czasach pokoju, wolności i otwartych granic, ludzie najczęściej wyjeżdżają w celach zarobkowych. Jednak coraz więcej osób młodych decyduje się również na edukację poza granicami swojego kraju. Można powiedzieć, że większa mobilność młodzieży stała się znakiem rozpoznawczym dzisiejszych czasów.

Migracje edukacyjne nakładają dodatkowe obowiązki na uczelnie, które decydują się przyjąć studentów zagranicznych. W ten sposób zobowiązują się nie tylko do przygotowania atrakcyjnej oferty studiów w języku angielskim i rozbudowywania jej, lecz także do wychowywania studentów w poszanowaniu innych tradycji i kultur, uwrażliwiania ich na „inność" przy jednoczesnym uświadamianiu własnej tożsamości kulturowej oraz do kształtowanie wśród nich umiejętności rozwiązywania problemów w społeczności wielokulturowej.

Pobyt za granicą jest zawsze źródłem ogromnego stresu dla osób wyjeżdżających. Jak pisze Magdalena Kapela: *Znalezienie się w nowym miejscu, styczność z inną kulturą, nieznajomość nowych zasad, języka może prowadzić do wielu nieporozumień. Po przyjeździe uświadamiamy sobie, że „oni" inaczej interpretują nasze zachowanie, słowa, że mają inne tempo działania, inaczej myślą, coś innego może być dla nich priorytetem. To wszystko sprawia, że studenci mogą czuć się wyobcowani, bezradni i odczuwać tęsknotę za domem.*[5] Na szczęście osoby przebywające na studiach za granicą mają obecnie łatwiejszy kontakt z rodziną i przyjaciółmi dzięki portalom społecznościowym i komunikatorom internetowym, które pozwalają im chociażby częściowo złagodzić poczucie samotności. Duże znaczenie mają tutaj również procesy akulturacyjne, którym podlegają studenci międzynarodowi. W literaturze przedmiotu nazywani są oni pobytowcami (*sojourners*), czyli osobami, które dobrowolnie wyjeżdżają za granicę w określonym celu i na określony czas.[6] Procesy akulturacyjne były przedmiotem wielu badań. Najnowsze z nich mówią, że im częstsze są kontakty emigrantów z kulturą gospodarzy i jej przedstawicielami, tym większa jest satysfakcja z pobytu w danym kraju i łatwiejsza adaptacja społeczno-kulturowa.[7] Dużym wsparciem dla studentów zagranicznych jest także grupa cudzoziemców o międzynarodowym składzie, nazywana w literaturze buforem wielokulturowym, której członkowie potrzebę kontaktów

[4] Por.: Andrzej Rykała: Wprowadzenie. Wielokulturowość i wielokulturowe dziedzictwo z perspektywy geografii politycznej i historycznej. *Stud. Geogr. Polit. Hist.* 2013 T. 2 s. 7-10

[5] Magdalena Kapela: Poczucie samotności u polskich studentów za granicą. *Forum Oświat.* 2014 nr 1 s. 150

[6] Por.: Monika Biłas-Henne, Paweł Boski: Bufor wielokulturowy. *Psych. Społ.* 2014 T. 9 z. 2 s. 180

[7] Tamże, s. 180

społecznych realizują głównie wewnątrz tejże grupy.[8] Autoteliczny charakter buforu wielokulturowego, pełniącego funkcje ochronną i wspierającą, sprawia, że przebywanie w nim jest wartością samą w sobie. Dzięki niemu obcokrajowcy mają poczucie przynależności do jednej grupy oraz świadomość wspólnych celów.

W literaturze zwraca się uwagę, że najwięcej trudności studentom zagranicznym sprawia biurokracja oraz język polski, który oceniają jako trudny i poznają go jedynie na poziomie podstawowym. Nieznajomość języka lokalnego, niemożliwość wyrażenia przy jego pomocy swoich potrzeb może u nich potęgować poczucie samotności, czyli tęsknotę za tym, co znajome – za najbliższymi i dobrze znanym językiem ojczystym.

Z drugiej zaś strony, jak pisze Maria Ró łkowska: *znajomość języka polskiego nie jest dla nich warunkiem koniecznym do swobodnego funkcjonowania w naszym kraju w przestrzeni życia społecznego i publicznego*.[9] Język polski jedynie ułatwia im kontakty z Polakami, w tym głównie z osobami starszymi, które nie znają języka angielskiego. Jednak to język angielski jest ich głównym narzędziem komunikacji międzykulturowej.

Dialog międzykulturowy

W myśl filozofii dialogu, zwanej również „filozofią spotkania" lub „filozofią innego", warunkiem zaistnienia dialogu jest spotkanie z drugą osobą, czyli z Innym. Według Martina Bubera – twórcy filozofii dialogu *dialog stanowi podstawę filozofii w ogóle, gdyż jest jedyną efektywną formą trwałej komunikacji, w przeciwieństwie do jednostronnego, a zatem stronniczego wyrażania poglądów.*[10] Dialog to coś więcej niż wymiana poglądów, krytyka, spór czy kłótnia. Stanowi on podstawę wzajemnego uczenia się od innych i z innymi oraz współdziałania, a więc może być źródłem niezwykle cennej wiedzy o wartościach wyznawanych przez innych i kultury, którą reprezentują. Dialog nie polega na przekonywaniu innych do swoich racji, lecz na próbie zrozumienia, dzięki czyjejś odmiennej perspektywie, wszystkiego tego, co dotychczas nam się wymykało lub pojmowaliśmy inaczej.

Jednak, aby dialog był w ogóle możliwy, konieczne jest zlikwidowanie istniejących między ludźmi napięć. Ich przyczyną są zwykle różnego rodzaju stereotypy oraz brak tolerancji, czyli nieuznawanie prawa innych osób do przekonań, postaw i zachowań innych niż nasze własne lub nawet sprzecznych z nimi. Bywa, że uprzedzenia te, w tym bezkrytyczne podejście do stereotypów, m.in. etnicznych, którym często towarzyszą

[8] Tamże, s. 180.

[9] Maria Ró łkowska: Uczenie się i postrzeganie języka polskiego oraz kultury polskiej przez studentów programu Erasmus jako aspekt komunikacji międzykulturowej. *Media – Kultura – Kom. Społ.* 2013 nr 9 s. 73

[10] Radosław Muniak, Mateusz Skrzeczkowski; A. Zeidler-Janiszewska (red.), dz. cyt. [dostęp: 29 V 2015]. Dostępny w World Wide Web: <http://dialog2008.pl/index.php?page=art&artid=265>.

narastające w społeczeństwie nastroje nacjonalistyczne, przekształcają się w ksenofobię, czyli strach przed nieznajomymi (gr. *ksenós* – obcy oraz *phóbos* – strach), a nawet wrogość i przesadne wyrażanie niechęci wobec nich.[11]

Prowadzenie dialogu międzykulturowego, propagowanie postawy aktywnej tolerancji, traktującej odmienność jako wartość, a nie powód do wykluczenia, oraz upowszechnianie wiedzy o wartościach i regułach respektowanych w różnych grupach kulturowych – są najważniejszym zadaniem edukacji międzykulturowej. *Jednym z jej ważnych efektów jest umiejętność przekształcania sytuacji konfliktowych w sytuacje współpracy i współdziałania jednostek czy grup reprezentujących różne tradycje kulturowe.*[12]

Rola bibliotekarzy w społeczeństwie wielokulturowym

Biblioteka jako centrum kulturalno-informacyjne, otwarte dla wszystkich kręgów kulturowych, może pełnić funkcję wspierającą, aktywizującą i integrującą osoby z różnych środowisk. Szczególnie w mniejszych ośrodkach, gdzie często bywa wręcz jedynym miejscem spotkań, wymiany myśli, nauki i rozrywki. W związku z tym biblioteka powinna podejmować działania integrujące, podkreślając przy tym korzyści płynące z wielokulturowości, takie jak: *bogactwo kultur, wymiana doświadczeń, dialog społeczny, poszanowanie godności drugiej osoby, akceptacja odmienności, wzmocnienie tożsamości narodowej oraz dostęp do literatury w językach świata.*[13]

Biblioteka wspierająca działania na rzecz wielokulturowości powinna także:

- zapewniać usługi dostosowane do potrzeb czytelników pochodzących z różnych kultur, również z wykorzystaniem nośników cyfrowych i multimediów,
- zapewniać dostęp do źródeł i zasobów bibliotecznych nie tylko w języku polskim,
- opracowywać materiał informacyjny i marketingowy, który zachęci do korzystania z biblioteki obcojęzycznych użytkowników.

Wyniki badań przeprowadzonych wśród studentów ED polskich uczelni medycznych

Pod koniec roku akademickiego 2013/14 przeprowadzono badania ankietowe wśród studentów English Division Gdańskiego Uniwersytetu Medycznego. Ich wyniki w formie referatu zaprezentowano w roku ubiegłym na XXXII Konferencji Problemowej Bibliotek Medycznych w Warszawie. Spotkały się one z zainteresowaniem środowi-

[11] Por.: Ksenofobia. W: Wikipedia, wolna encyklopedia [online]. [dostęp: 2 VI 2015]. Dostępny w World Wide Web: <https://pl.wikipedia.org/wiki/Ksenofobia>

[12] Radosław Muniak, Mateusz Skrzeczkowski; A. Zeidler-Janiszewska (red.), dz. cyt. [dostęp: 29 V 2015]. Dostępny w World Wide Web: <http://dialog2008.pl/index.php?page=art&artid=265>

[13] Beata Molendowska: Zadania i wyzwania bibliotekarzy w społeczeństwie wielokulturowym. II Wrocławskie Spotkania Bibliotekarzy (Z Problemów Bibliotek Naukowych Wrocławia). Wrocław 2010 s. 167

ska i stały inspiracją do przeprowadzenia kolejnych, tym razem wieloośrodkowych badań, w których wzięli udział studenci zagraniczni ze wszystkich polskich uczelni medycznych. Biblioteka Główna Gdańskiego Uniwersytetu Medycznego została wybrana do koordynowania badania, przeprowadzenia analizy otrzymanych odpowiedzi i przedstawienia wyników na tegorocznej XXXIII Konferencji Problemowej Bibliotek Medycznych.

W wieloośrodkowych badaniach studentów obcokrajowców wzięły udział biblioteki uczelni medycznych z Gdańska, Katowic, Poznania, Warszawy, Białegostoku, Bydgoszczy, Olsztyna, Wrocławia, Szczecina, Łodzi i Lublina [wykr. 1]. Badania zostały przeprowadzone na terenie bibliotek oraz innych jednostek uczelni.

Jako narzędzie do przeprowadzenia badań przyjęliśmy ankietę. Kwestionariusz autorski w języku angielskim przygotowaliśmy i skonsultowaliśmy z bibliotekami, które zadeklarowały udział w badaniach. Miała ona postać drukowaną i zawierała 19 pytań, w tym: 3 złożone, po 2 otwarte i wielokrotnego wyboru. Planując badania zakładaliśmy, że z każdego ośrodka otrzymamy po 60 ankiet. Niestety tak się nie stało.

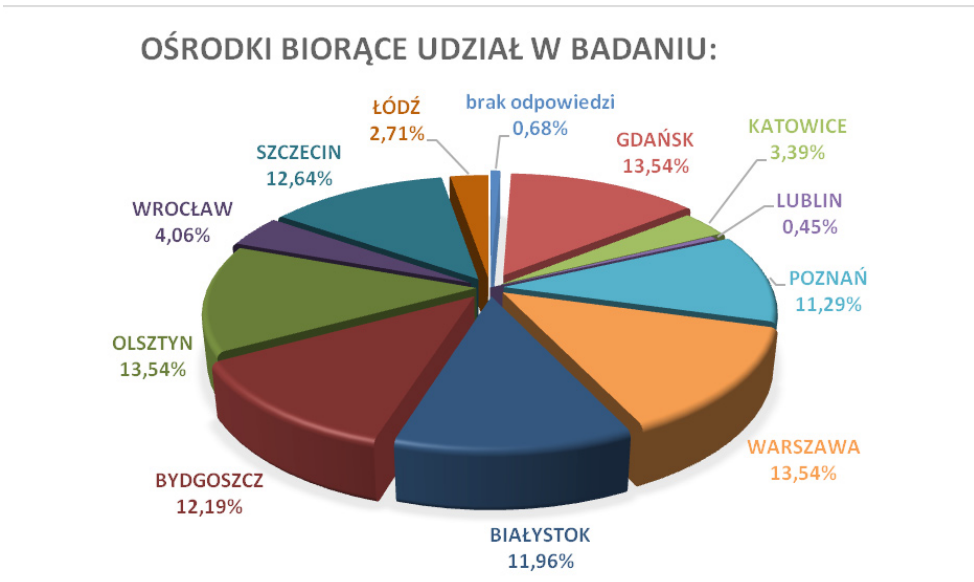

Wykr. 1. Udział procentowy ankiet z poszczególnych ośrodków biorących udział w badaniach

Łącznie w badaniu wzięło udział 443 studentów medycyny. Najwięcej, bowiem po 60 ankiet wypełnili studenci z Gdańska, Warszawy oraz Olsztyna. Niewiele mniej (ponad 50 kwestionariuszy) otrzymaliśmy ze Szczecina, Bydgoszczy, Białegostoku oraz Poznania. W analizach porównawczych otrzymane 2 ankiety z Lublina nie były brane pod uwagę.

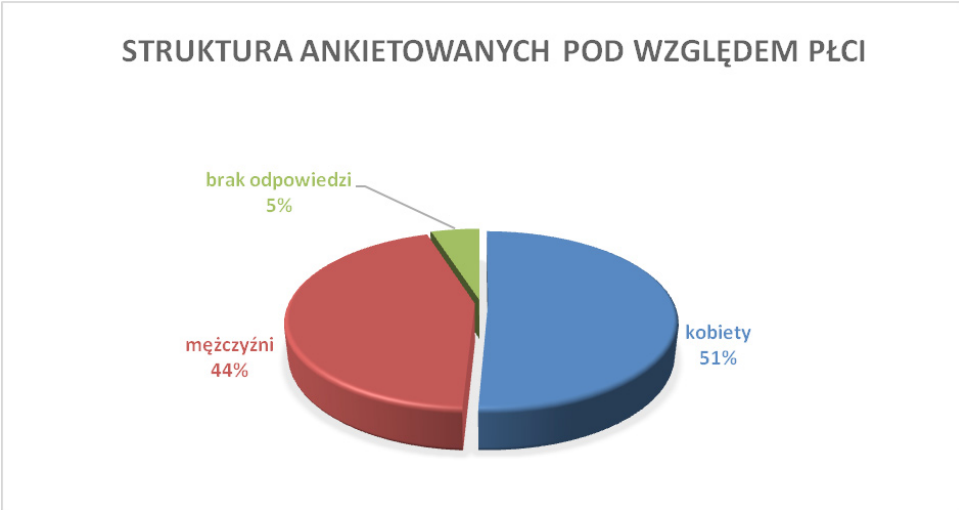

Wykr. 2. Struktura ankietowanych pod względem płci

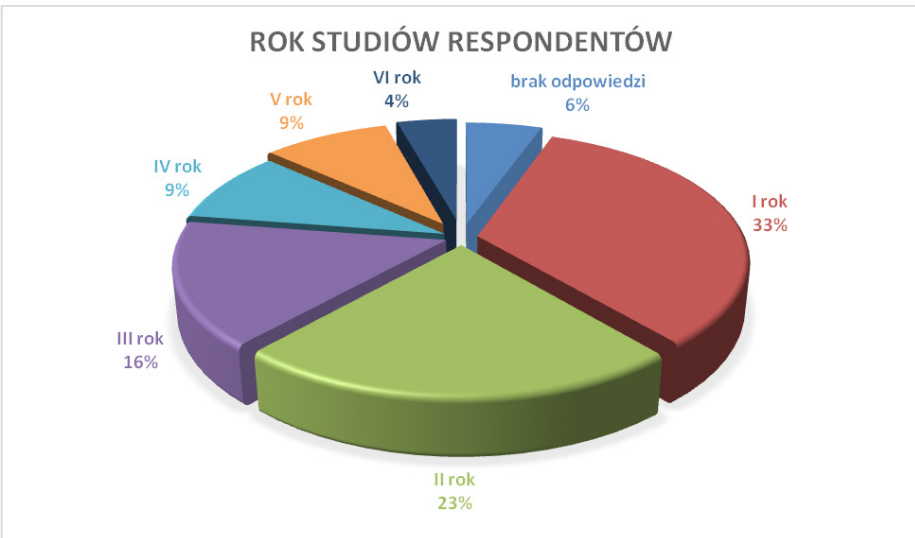

Wykr. 3. Rok studiów respondentów

Wśród respondentów kobiety stanowiły 51%, a mężczyźni 44%, 5% pominęło to pytanie [wykr. 2].

Wśród badanych dominowali studenci pierwszych 3 lat [wykr. 3] i stanowili łącznie 72% wszystkich badanych (33% z I roku, 23% - II roku, 16% - III roku). Co piąty ankietowany studiował na wyższych latach.

kraj pochodzenia	ilość osób z danego kraju	% ankietowanych z danego kraju
Norwegia	136	30,70%
Szwecja	101	22,80%
Arabia Saudyjska	33	7,45%
brak odpowiedzi	29	6,55%
Niemcy	24	5,42%
USA	18	4,06%
Polska	16	3,61%
Malezja	12	2,71%
Kanada	10	2,26%
Indie	6	1,35%
Finlandia	6	1,35%
Tajwan	5	1,13%
Wielka Brytania	5	1,13%
Nigeria	4	0,90%
Wyspy Owcze	3	0,68%
Rosja	3	0,68%
Irak	3	0,68%
Anglia	3	0,68%
Chiny	3	0,68%
Irlandia	2	0,45%
Izrael	2	0,45%
Włochy	2	0,45%
Sudan	2	0,45%
Holandia	2	0,45%
Ukraina	2	0,45%
Sri Lanka	2	0,45%
Portugalia	1	0,23%
Bahrajn	1	0,23%
Jordania	1	0,23%
Dania	1	0,23%
Kazachstan	1	0,23%
Hiszpania	1	0,23%
Iran	1	0,23%
Meksyk	1	0,23%
Australia	1	0,23%

Tab. 1. Liczba respondentów z danego kraju

Badani studenci pochodzili z 34 krajów i przeszło połowę z nich stanowili Norwegowie i Szwedzi [tab. 1]. Część pochodziła z Arabii Saudyjskiej (ponad 7%), Niemiec (ponad 5%), Stanów Zjednoczonych (4%), a także z Malezji, Kanady oraz Polski (studenci polskiego pochodzenia studiujący w trybie anglojęzycznym). 29 osób (stanowiących niecałe 7 % respondentów) nie ujawniło w ankiecie swojej narodowości.

Studenci ED w bibliotekach polskich uczelni medycznych – analiza ankiet

Z naszej codziennej praktyki wynika, że studenci obcojęzyczni stanowią znaczącą grupę użytkowników akademickich bibliotek. Chcąc to potwierdzić, zapytaliśmy ich, jak często odwiedzają bibliotekę i ile spędzają w niej czasu [wykr. 4]. Aż 60% badanych jest w bibliotece codziennie (20%) lub prawie codziennie (40%). Kolejne 23% przychodzi do niej kilka razy w miesiącu i jedynie 17% ankietowanych odwiedza bibliotekę rzadziej niż raz w miesiącu (14%) lub nigdy w niej jeszcze nie było (3%).

Wykr. 4. Częstotliwość odwiedzin w bibliotece

Blisko 60% ankietowanych zadeklarowało, że spędza w niej każdorazowo od 2 do 5 godzin, a 2/5 studentów w badanej grupie jest w niej dłużej niż 6 godzin dziennie [wykr. 5].

Wykr. 5. Liczba godzin spędzanych jednorazowo w bibliotece

	codziennie	kilka razy w tyg.	kilka razy w miesiącu	kilka razy w roku	nigdy	brak odp.
BIAŁYSTOK	15%	38%	34%	11%	2%	0%
BYDGOSZCZ	20%	37%	28%	13%	2%	0%
GDAŃSK	**30%**	**50%**	10%	5%	3%	2%
KATOWICE	20%	27%	**20%**	**27%**	7%	0%
ŁÓDŹ	0%	8%	**8%**	**67%**	17%	0%
OLSZTYN	10%	45%	23%	18%	3%	0%
POZNAŃ	16%	28%	**26%**	**24%**	4%	2%
SZCZECIN	**30%**	**36%**	21%	7%	6%	0%
WARSZAWA	**20%**	**52%**	20%	8%	0%	0%
WROCŁAW	17%	44%	33%	0%	6%	0%

Tab. 2. Częstotliwość odwiedzin w bibliotekach polskich uczelni medycznych

Najczęściej, tj. codziennie lub kilka razy w tygodniu, odwiedzają bibliotekę studenci z Gdańska, Warszawy i Szczecina (odpowiedzi łączne *codziennie* i *kilka razy w tygodniu*) [tab. 2]. Najrzadziej zaś, tj. kilka razy w miesiącu lub kilka razy w roku, są w niej studenci z Katowic, Łodzi i Poznania (odpowiedzi łączne *kilka razy w miesiącu* i *kilka razy w roku*).

Zakładaliśmy, że stan techniczny budynków, ich lokalizacja i liczba miejsc w czytelniach może mieć wpływ dla częstotliwości odwiedzin, ale teza ta nie potwierdziła się w pełni. Analiza wspomnianych aspektów w odniesieniu do poszczególnych bibliotek wykazała, że powyższe kwestie nie mają większego znaczenia. Najrzadziej, tj. kilka razy w miesiącu lub kilka razy w roku, odwiedzają

	od 0 do 1 godziny jednorazowo	od 2 do 3 godziny jednorazowo	od 4 do 5 godziny jednorazowo	od 6 do 7 godziny jednorazowo	8 i więcej	brak odpowiedzi
BIAŁYSTOK	25%	26%	32%	6%	6%	6%
BYDGOSZCZ	17%	37%	33%	2%	6%	6%
GDAŃSK	10%	27%	35%	10%	12%	7%
KATOWICE	0%	20%	53%	20%	0%	7%
ŁÓDŹ	33%	42%	0%	0%	25%	0%
OLSZTYN	13%	38%	23%	17%	5%	3%
POZNAŃ	40%	24%	20%	6%	4%	6%
SZCZECIN	14%	29%	20%	18%	11%	9%
WARSZAWA	10%	40%	27%	13%	8%	2%
WROCŁAW	11%	39%	33%	6%	6%	6%

Tab. 3. Liczba godzin spędzanych każdorazowo w bibliotekach polskich uczelni medycznych

bibliotekę studenci obcojęzyczni z Łodzi, Poznania i Katowic. Najwięcej zaś czasu w bibliotece spędzają każdorazowo studenci z Katowic, Gdańska, Łodzi i Poznania [tab. 3]. Aż 73% badanych studentów z Katowic i 57% z Gdańska jest w bibliotece ponad 4 godziny dziennie. 75% ankietowanych studentów z Łodzi i 64% z Poznania spędza w niej jednorazowo maksymalnie 3 godziny.

W badaniach interesowało nas również, w jakim stopniu studenci ED korzystają z usług i zbiorów bibliotecznych [wykr. 6]. W pytaniu wielokrotnego wyboru aż 82% ankietowanych wskazało, że w bibliotece uczy się głównie z własnych materiałów.

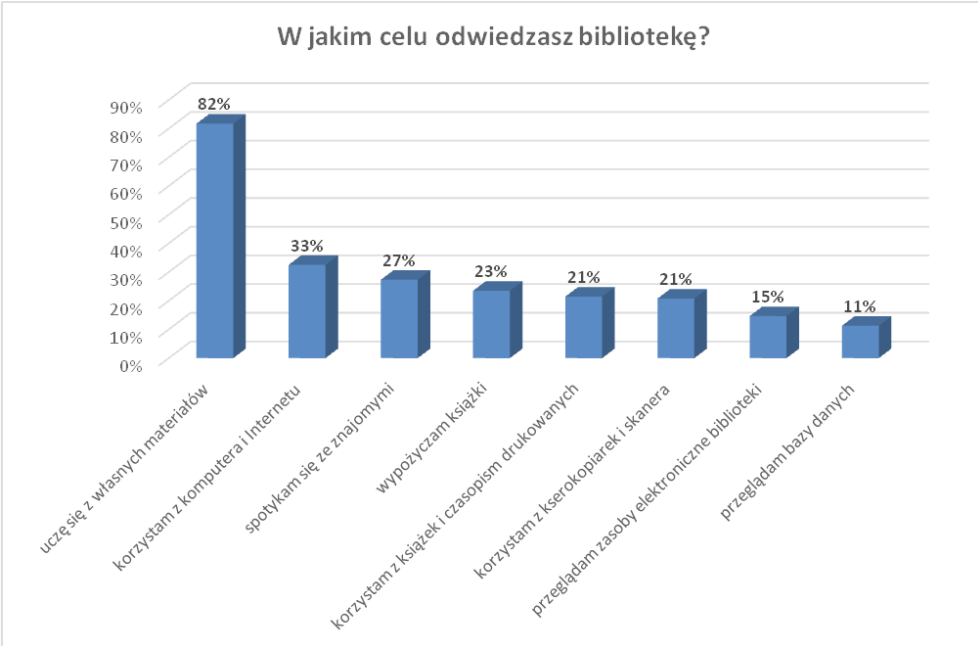

Wykr. 6. Cel odwiedzin w bibliotece

33% zadeklarowało, że korzysta w niej z komputera i sieci wi-fi, zaś dla 27% biblioteka stanowi również miejsce spotkań ze znajomymi. Co czwarty ankietowany wypożycza książki, a co piąty korzysta ze zbiorów bibliotecznych udostępnianych na miejscu w czytelniach. Niestety jeszcze mniej, bo tylko 15% respondentów przegląda zasoby elektroniczne biblioteki i jedynie 11% poszukuje materiałów w dostępnych w bibliotece bazach danych.

Tabela 4 przedstawia, z jakich usług i zbiorów bibliotecznych najczęściej korzystają studenci ED w obrębie poszczególnych uczelni medycznych. Analiza wskazań respondentów z poszczególnych ośrodków pokazuje, że:

- najbardziej aktywni są studenci z Wrocławia, którzy korzystają niemal ze wszystkich oferowanych przez bibliotekę zasobów i usług,
- z komputera i Internetu najczęściej korzystają studenci z Białegostoku, Poznania i Szczecina (wskazania od 36% do 53%),
- kserokopiarki i skanery w największym stopniu są wykorzystywane przez respondentów z Białegostoku i Gdańska (wskazania od 25% do 36%),
- zasoby elektroniczne są najchętniej przeglądane przez studentów z Białegostoku i Poznania (wskazania od 21% do 22%),

- zbiory drukowane są w największym stopniu wykorzystywane przez grupę anglojęzycznych studentów z Białegostoku i Szczecina (wskazania od 29% do 38%),
- ze swoich własnych materiałów uczą się studenci wszystkich badanych ośrodków, jednak najwięcej wskazań zanotowaliśmy w grupie respondentów z Bydgoszczy, Olsztyna i Warszawy (od 85% do 90%),
- najczęściej wypożyczają książki studenci z Olsztyna, Szczecina i Warszawy (wskazania od 27% do 30%),
- w bazach danych najczęściej prowadzą wyszukiwania studenci z Bydgoszczy i Gdańska (wskazania od 12% do 46%),
- ze znajomymi w bibliotece najchętniej spotykają się studenci z Bydgoszczy, Gdańska, Szczecina i Warszawy (wskazania od 25% do 70%).

	korzystam z komputera i Internetu	korzystam z kserokopiarek i skanera	korzystam z zasobów elektronicznych	korzystam z zasobów drukowanych	korzystam ze swoich materiałów	wypożyczam książki	prowadzę wyszukiwania w bazach danych	spotykam się ze znajomymi
BIAŁYSTOK	53%	36%	21%	38%	83%	26%	0%	17%
BYDGOSZCZ	20%	19%	17%	17%	85%	19%	46%	70%
GDAŃSK	32%	25%	8%	8%	80%	22%	12%	30%
KATOWICE	20%	13%	7%	20%	80%	13%	0%	7%
ŁÓDŹ	8%	8%	17%	0%	75%	0%	8%	17%
OLSZTYN	27%	18%	8%	23%	90%	28%	5%	23%
POZNAŃ	48%	18%	22%	20%	64%	20%	6%	24%
SZCZECIN	36%	21%	18%	29%	75%	27%	9%	25%
WARSZAWA	32%	12%	10%	20%	90%	30%	3%	25%
WROCŁAW	17%	22%	28%	33%	94%	28%	17%	6%

Tab. 4. Stopień wykorzystania zasobów bibliotecznych i korzystania z usług bibliotecznych przez studentów English Division

Kolejnym zagadnieniem, które nas interesowało, były powody, dla których część studentów ED nie korzysta z oferowanych przez bibliotekę zasobów. Jak wynika z odpowiedzi uzyskanych na to pytanie, część z nich woli uczyć się z własnych materiałów, w których mogą robić notatki [wykr. 7] – taką odpowiedź zaznaczyło aż 53% badanych. Z drugiej strony, z wybranych przez nich wskazań można wywnioskować, że wielu studentów obcojęzycznych nie ma odpowiednich kompetencji bibliotecznych. Po 17% badanych przyznaje, że nie jest obeznana z zasobami biblioteki i uważa, że

Wykr. 7. Powody niekorzystania z zasobów biblioteki

potrzebne im materiały nie są w niej dostępne. 8% nie wie, gdzie ich szukać, a 10% respondentów ma problem nawet z zamawianiem książek.

Porównując studentów ED, studiujących w różnych uczelniach medycznych [tab. 5], można powiedzieć, że:

- swoje własne książki preferuje większość studentów z Białegostoku, Gdańska, Olsztyna, Szczecina i Warszawy (wskazania od 58% do 65%)
- nie wiedzą jak i gdzie szukać potrzebnych materiałów głównie studenci z Białegostoku, Gdańska, Poznania i Szczecina (wskazania od 9% do 15%),
- z zasobami biblioteki nie są obeznani między innymi studenci z Białegostoku, Gdańska, Poznania i Warszawy (wskazania od 21% do 26%),
- zamawianie książek jest zbyt skomplikowane przede wszystkim dla studentów z Bydgoszczy, Łodzi i Wrocławia (wskazania od 17% do 26%),
- brak odpowiednich materiałów w bibliotece deklarują głównie studenci z Katowic, Łodzi, Olsztyna i Poznania (wskazania od 20% do 37%).

Biblioteki, z myślą o potrzebach m.in. studentów ED, tworzą i rozwijają angielskie wersje swoich stron www. Serwisy te zawierają użyteczne informacje i stanowią przewodnik po zasobach i świadczonych przez nich usługach. W przypadku bibliotek medycznych w Polsce prawie wszystkie z nich uruchomiły już angielskie wersje swoich witryn i 70% badanych deklaruje, że z nich korzysta [wykr. 8]. Niestety pozostała blisko 1/3 respondentów na wspomniane strony w ogóle nie wchodzi. Biorąc zaś pod

	brak w bibliotece zasobów, których potrzebuję	zamawianie książek jest zbyt skomplikowane	nie jestem obeznany z zasobami biblioteki	nie wiem jak i gdzie szukać potrzebnych mi materiałów	preferuję swoje książki
BIAŁYSTOK	13%	9%	21%	15%	64%
BYDGOSZCZ	13%	26%	15%	6%	33%
GDAŃSK	8%	7%	22%	10%	58%
KATOWICE	27%	7%	13%	0%	27%
ŁÓDŹ	33%	25%	0%	8%	25%
OLSZTYN	37%	7%	10%	2%	63%
POZNAŃ	20%	4%	26%	10%	44%
SZCZECIN	11%	7%	9%	9%	61%
WARSZAWA	12%	5%	25%	5%	65%
WROCŁAW	11%	17%	11%	6%	44%

Tab. 5. Przyczyny niewykorzystywania zbiorów bibliotecznych i niekorzystania z oferowanych przez biblioteki usług

Wykr. 8. Liczba osób korzystających z angielskiej strony internetowej biblioteki

Wykr. 9. Poziom znajomości języka polskiego wśród studentów ED

Wykr. 10. Forma szkolenia bibliotecznego studentów ED

uwagę fakt, że ich poziom znajomości języka polskiego jest bardzo niski [wykr. 9] (twierdzi tak aż 36% badanych), a więc nie mogą czerpać informacji z polskiej wersji witryn, prawdopodobnie nie czerpią jej znikąd. Może mieć to wpływ na ich niski poziom wiedzy na temat bibliotek oraz ich zasobów.

Bibliotekarze mogą się jednak przyczynić do zwiększenia ich kompetencji bibliotecznych poprzez szkolenia i skuteczną kampanię informacyjną. Udział ankietowanych w szkoleniach bibliotecznych, które mają na celu zaznajomienie użytkowników z zasobami oraz oferowanymi przez bibliotekę usługami, przestawia poniższy wykres [wykr. 10].

Aż 40% badanych ukończyło szkolenie biblioteczne online. 20% uczestniczyło w wykładach, kolejnych 8% wzięło udział w specjalnych warsztatach, natomiast 6% osób odbyło indywidualne szkolenia biblioteczne. 20% studentów z 9 bibliotek twierdzi, że u nich nie jest prowadzone szkolenie biblioteczne, co nie jest zgodne z prawdą, bo wiele bibliotek takie zajęcia organizuje (wyjątek stanowi biblioteka Śląskiego Uniwersytetu Medycznego w Katowicach). Błędne przekonanie na ten temat ma więc aż 42 % respondentów z Łodzi, 36% z Białegostoku, 30% z Warszawy, 26% z Poznania, 23% z Olsztyna, 17% z Wrocławia, 15% z Gdańska i 5% ze Szczecina [wykr. 11]. Odpowiedzi ankietowanych ewidentnie pokazują, że nie mają oni świadomości, że tego typu szkolenia są organizowane w ich bibliotece.

Zapytaliśmy również studentów o zajęcia z naukowej informacji medycznej [wykr. 12]. Tylko 53% badanych oświadczyło, że ich macierzysta biblioteka je organizuje. 7% osób wstrzymało się od odpowiedzi, pozostali zaś (40% osób) zaznaczyli, że wspomniane zajęcia na pewno nie są prowadzone na ich uczelni.

Wykr. 11. Ośrodki, w których, według wskazań ankietowanych, nie są prowadzone szkolenia biblioteczne

Wykr. 12. Zajęcia z naukowej informacji medycznej

RODZAJ SZKOLENIA	wiem, jakie usługi są dostępne w bibliotece	wiem, do kogo zwrócić się o pomoc w przypadku problemów z dotarciem do naukowej informacji	potrafię zamówić książkę do wypożyczenia	znam bazy, które oferuje biblioteka	potrafię znaleźć naukową informację medyczną w zasobach biblioteki	potrafię skorzystać ze zdalnego dostępu do baz danych	znam zasady panujące w bibliotece
online – 40% respondentów	68%	68%	76%	60%	45%	75%	88%
wykłady - 20% respondentów	60%	24%	43%	46%	28%	54%	74%
warsztaty - 8% respondentów	54%	68%	73%	57%	51%	65%	76%
indywidualne szkolenie - 6% respondentów	74%	56%	63%	74%	48%	74%	85%
brak szkolenia - 20% respondentów	33%	22%	27%	30%	24%	49%	44%

Tab. 6. Umiejętności przyswojone podczas różnego rodzaju szkoleń

Przy założeniu, że forma przeprowadzanych szkoleń może mieć wpływ na ilość i jakość przyswajanych przez użytkowników informacji, podjęliśmy próbę oceny jej wpływu na kompetencje biblioteczne ankietowanych studentów. Okazało się, że najwyższą skutecznością cechują się szkolenia online oraz indywidualne szkolenia biblioteczne [tab. 6]. Właśnie bowiem najwięcej uczestników tych szkoleń wskazało, że nabyło takie umiejętności jak: zamawianie książek, znajdowanie potrzebnych informacji w zasobach biblioteki, korzystanie ze zdalnego dostępu do baz, znajomość regulaminu i usług dostępnych w bibliotece.

W badanej grupie 344 respondentów, czyli 78% odpowiedziało, że wzięło udział w szkoleniach bibliotecznych. Wśród nich najwięcej, bo aż 94% [wykr. 13] zadeklarowało, że dzięki tym szkoleniom są świadomi reguł i zasad obowiązujących w biblio-

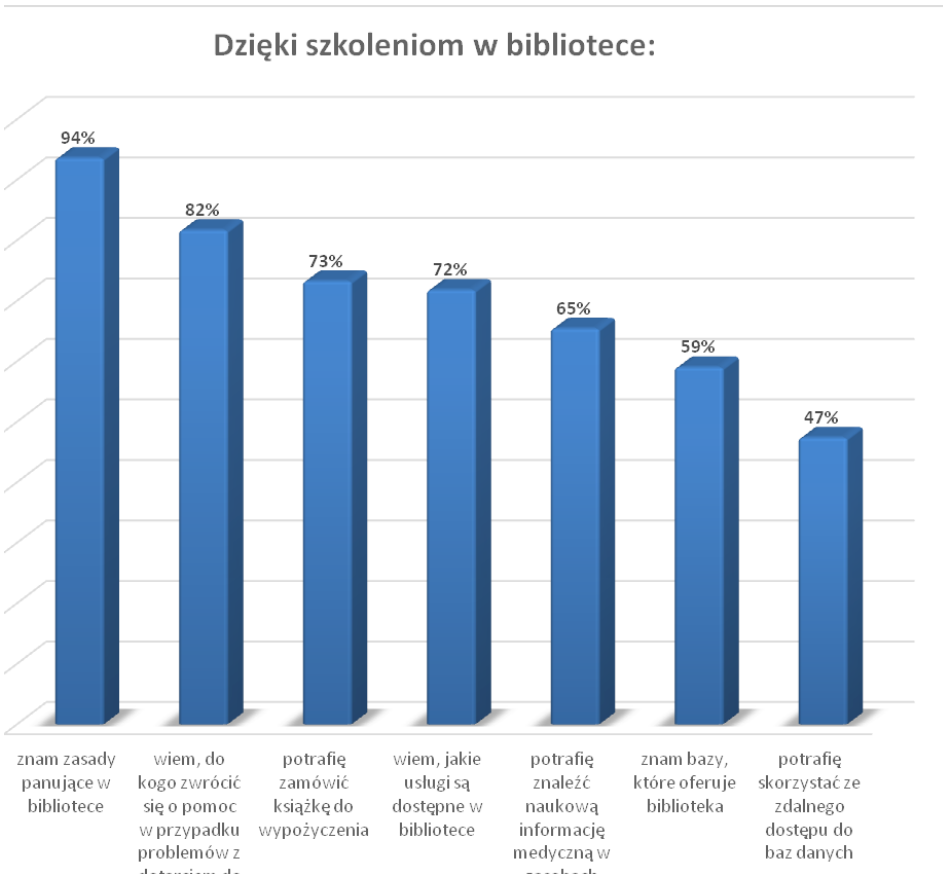

Wykr. 13. Kompetencje biblioteczne osób zdobyte dzięki szkoleniom organizowanym w bibliotece

tece. 82% wskazało, że wie, do kogo zwrócić się o pomoc w przypadku problemów z dotarciem do informacji. 73% stwierdziło, że potrafi zamówić książkę, a 72%, że zna usługi, jakie oferuje ich biblioteka. 65% osób wskazało też, że potrafi odszukać konkretną informację medyczną w zasobach biblioteki, 59%, że zna udostępniane przez bibliotekę bazy, a 47% zadeklarowało, że potrafi również skorzystać ze zdalnego dostępu do nich.

Pozostałe 99 osób, które wskazały, że nie brały udziału w szkoleniach bibliotecznych, mają zdecydowanie niższe kompetencje biblioteczne, o czym świadczą udzielone przez nich odpowiedzi [wykr. 14]. Tylko 29% potrafi zamówić książkę, 26% odszukać konkretną informację medyczną w zasobach biblioteki, co czwarty zna usługi, jakie oferuje biblioteka, co piąty potrafi skorzystać ze zdalnego dostępu do baz udostępniane przez bibliotekę. Powyższe wyniki pokazują, że szkolenia biblioteczne są potrzebne i stanowią skuteczne narzędzie edukacji obcojęzycznych użytkowników bibliotek. Należałoby je jednak doskonalić i być może powtarzać.

Wykr. 14. Kompetencje biblioteczne osób, które nie miały szkoleń bibliotecznych

Analizując odpowiedzi na to pytanie udzielone przez respondentów z różnych ośrodków [tab. 7], można powiedzieć, że najlepiej w oferowanych przez bibliotekę usługach i zasobach orientują się studenci ze Szczecina, Bydgoszczy oraz Gdańska. Najsłabiej zaś zorientowani są w nich studenci z Olsztyna, Białegostoku oraz Katowic. Nie tylko nie znają usług oferowanych przez bibliotekę oraz posiadanych przez nich baz danych i nie wiedzą, jak skorzystać ze zdalnego dostępu do nich, ale również nie potrafią odszukać odpowiedniej naukowej informacji medycznej.

	potrafi zamówić książkę	wie, jakie bazy oferuje biblioteka	wie jakie usługi oferuje biblioteka	potrafię znaleźć naukowa informację medyczną	potrafi korzystać ze zdalnego dostępu do baz	wie gdzie zdobyć potrzebną informację medyczną	zna zasady panujące w bibliotece
BIAŁYSTOK	49%	15%	40%	40%	23%	53%	58%
BYDGOSZCZ	41%	76%	89%	65%	20%	59%	91%
GDAŃSK	73%	53%	58%	53%	45%	70%	77%
KATOWICE	60%	40%	40%	33%	27%	73%	47%
ŁÓDŹ	67%	50%	50%	50%	42%	58%	83%
OLSZTYN	55%	20%	33%	50%	20%	47%	60%
POZNAŃ	44%	46%	52%	44%	44%	58%	70%
SZCZECIN	71%	71%	79%	68%	63%	89%	91%
WARSZAWA	60%	37%	52%	45%	42%	67%	70%
WROCŁAW	61%	67%	56%	50%	44%	67%	72%

Tab. 7. Umiejętności przyswojone podczas różnego rodzaju szkoleń w podziale na poszczególne ośrodki

Próbując odpowiedzieć na pytanie, jakie zmiany warto wprowadzić w bibliotekach akademickich, aby stały się miejscem bardziej przyjaznym dla studentów ED, zapytaliśmy ich, jakich problemów najczęściej doświadczają w swoich bibliotekach [wykr. 15].

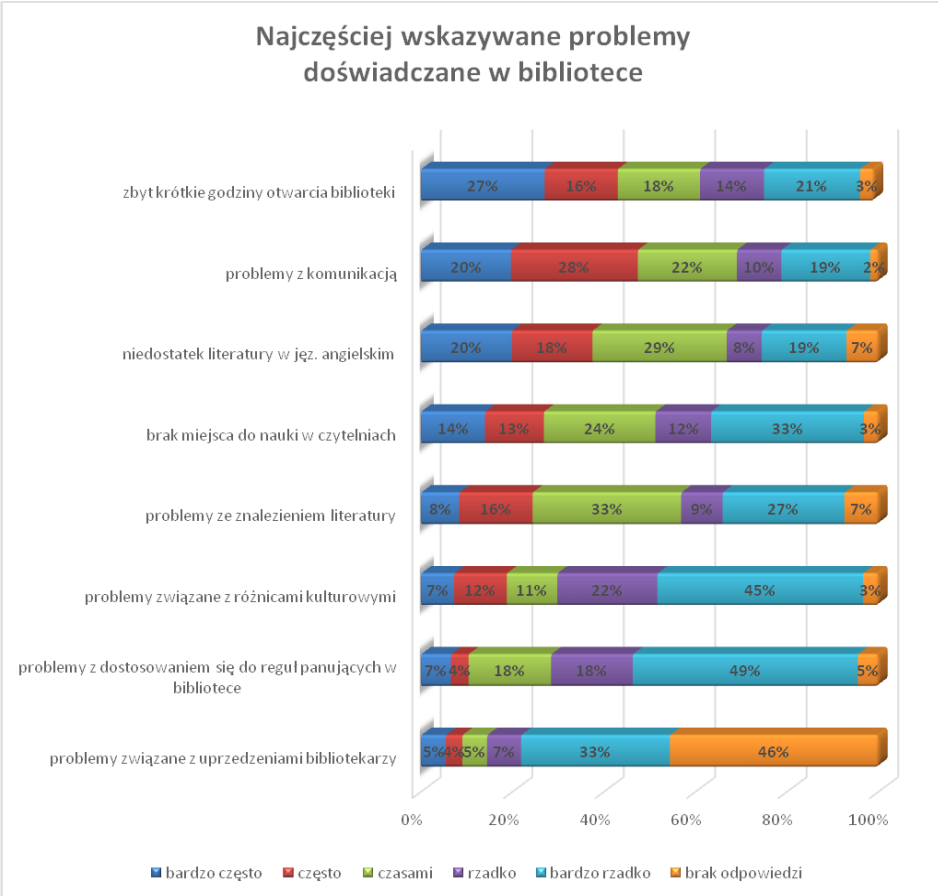

Wykr. 15. Najczęstsze problemy doświadczane w bibliotece przez studentów ED

Zgodnie z przypuszczeniami większość z nich wskazała zbyt krótkie godziny otwarcia biblioteki – stanowi to problem dla przeszło połowy badanych (suma odpowiedzi *bardzo często*, *często* i *czasami*). W dalszej kolejności są kłopoty z komunikacją: 20% ankietowanych doświadcza ich bardzo często, a 28% często. Poza tym istotne są kłopoty związane ze znalezieniem odpowiedniej literatury w języku angielskim w zasobach biblioteki, co potwierdza omawiany już brak odpowiednich kompetencji bibliotecznych u obcokrajowców studiujących w Polsce. Połowa z nich (suma odpowiedzi *bardzo często, często* i *czasami*) wskazuje też na brak miejsca do nauki w czytelniach, a 1/4 na problemy związane z różnicami kulturowymi oraz z dostosowaniem się do reguł panujących w bibliotece.

Co cieszy, stosunkowo niewiele osób odnotowuje problemy wynikające z uprzedzeń bibliotekarzy – ankietowani oceniają ich wręcz bardzo pozytywnie [wykr. 16]. Według badanych bibliotekarze chętnie udzielają pomocy – tylko 6% respondentów ma odmienne zdanie w tej kwestii (suma odpowiedzi *źle* i *bardzo źle*). Ponad połowa z nich uważa bibliotekarzy również za osoby kompetentne (suma odpowiedzi *bardzo dobrze* i *dobrze*). Gorzej oceniane są zdolności komunikacyjne bibliotekarzy. Wpływ na to ma zapewne jeszcze ciągle zbyt słaba znajomość języka angielskiego wśród osób pracujących w bibliotekach i brak praktyki oraz obawa przed swobodnym porozumiewaniem się w tym języku. Z drugiej strony, jak już wspominaliśmy wcześniej [wykr. 9], studenci ED przyznają, że ich znajomość języka polskiego jest bardzo niska, co również nie sprzyja komunikacji.

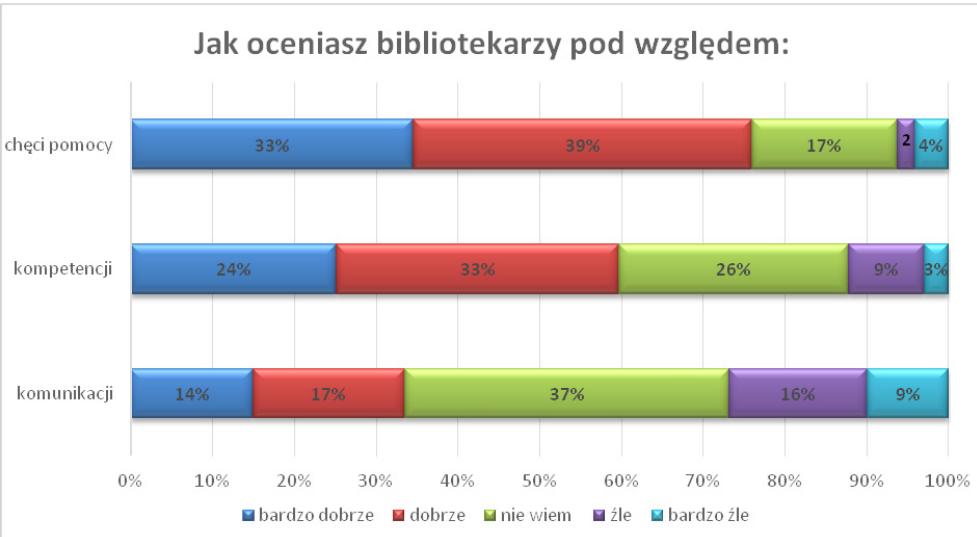

Wykr. 16. Ocena bibliotekarzy przez studentów ED

W jednym z ostatnich pytań ankiety poprosiliśmy studentów zagranicznych, aby wymienili, co chcieliby zmienić w sposobie funkcjonowania swoich bibliotek [wykr. 17]. Odpowiedzi na to pytanie udzieliło 225 osób, czyli 51% badanych.

Najwięcej respondentów (aż 42%) przyznało, że biblioteka powinna być otwarta 24 godziny na dobę 7 dni w tygodniu. 16% zaproponowało zakup większej liczby książek w języku angielskim, a 12% zasugerowało podniesienie poziomu znajomości języka angielskiego wśród zatrudnionych w bibliotece osób. Inne zaproponowane przez badanych zmiany to: zwiększenie liczby stolików do nauki oraz pokoi do pracy indywidualnej i grupowej, umożliwienie czytelnikom wnoszenie plecaków i toreb do

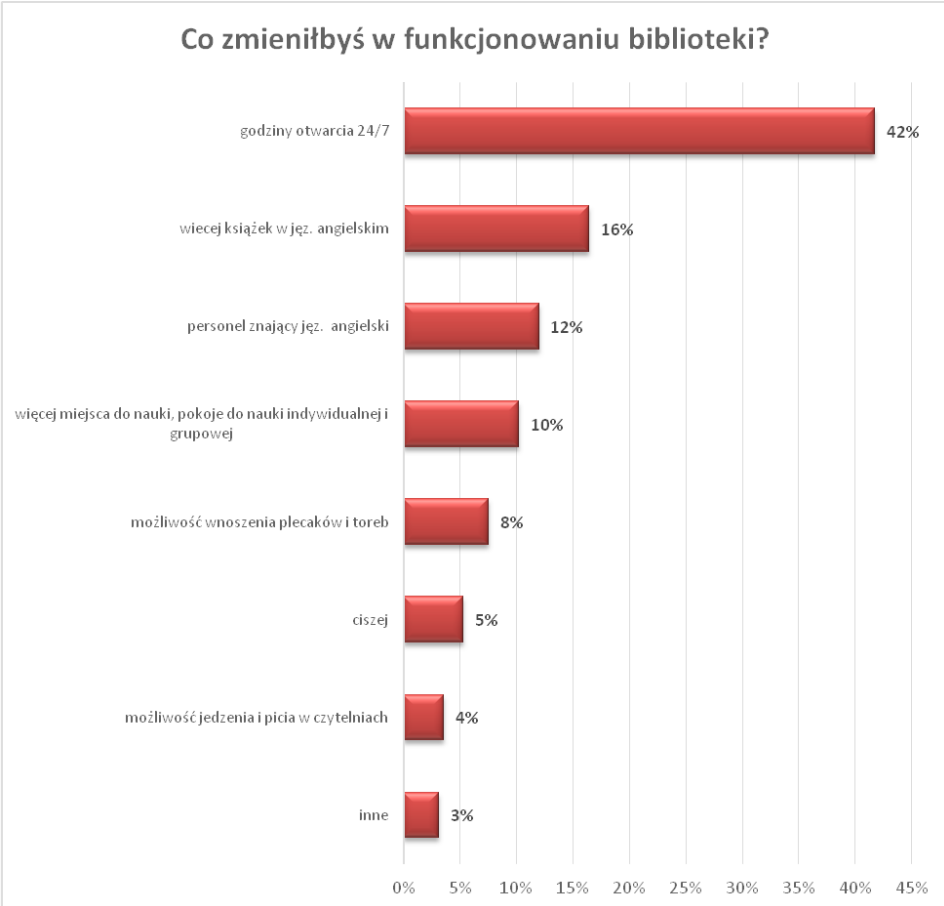

Wykr. 17. Propozycje zmian w bibliotece

czytelni, zezwolenie na picie i jedzenie w czytelniach oraz zmniejszenie poziomu hałasu w bibliotece. Wyrażony w ten sposób przez studentów ED głos, jest bardzo cenny, gdyż informuje wprost o ich potrzebach i oczekiwaniach. Zatem każdą propozycję poszczególne biblioteki powinny rozważyć stosownie do swoich możliwości lokalowych, kadrowych i sytuacji materialnej.

Ostatnie dwa pytania otwarte, które zadaliśmy studentom ED, poświęcone były zagadnieniu integracji i roli, jaką w tym zakresie może odegrać biblioteka oraz uczelnia [wykr. 18 i 19]. Otrzymane odpowiedzi nie pozwalają na jednoznaczną ocenę. Wynika z nich [wykr. 18], że choć większość ankietowanych (76%) czuje się częścią społecz-

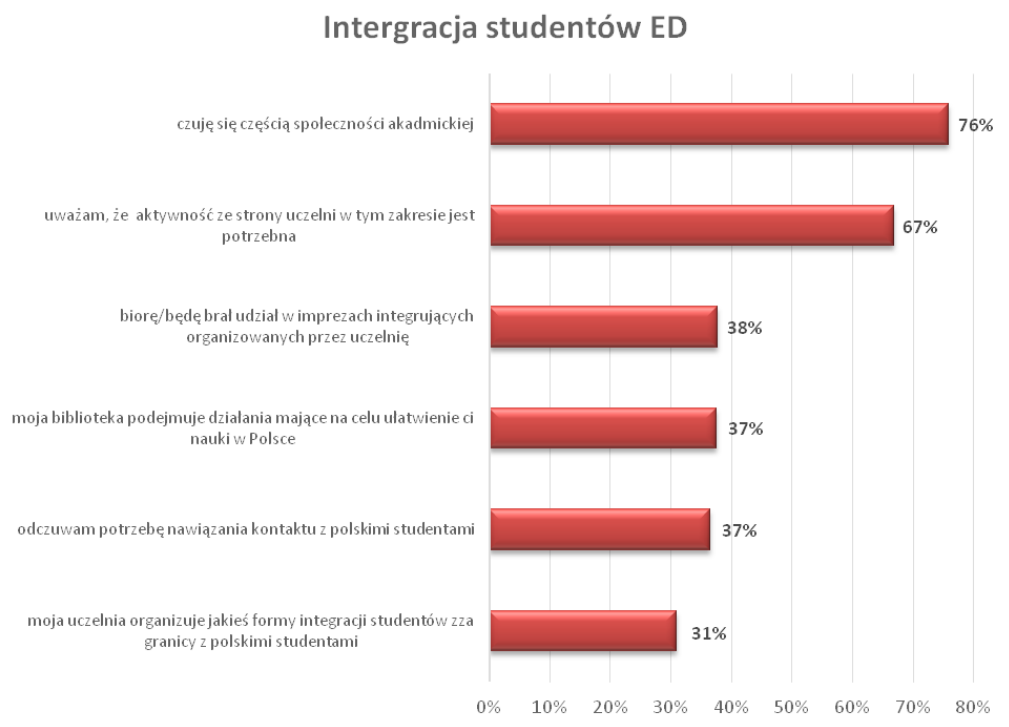

Wykr. 18. Integracja studentów ED

ności akademickiej, to mimo wszystko nie odczuwają oni potrzeby nawiązywania kontaktu z polskimi studentami. Innego zdania jest 37% badanych. 69% wskazuje też brak odpowiedniej aktywności ze strony uczelni, a 63% również ze strony biblioteki w celu integracji studentów polskich i studentów ED.

Na pytanie otwarte ankiety, dotyczące propozycji wspólnych działań studentów pochodzących z wielu kultur, otrzymaliśmy odpowiedzi od 34% przebadanych obcokrajowców. Spośród zgłoszonych w ich odpowiedziach propozycji znalazły się różnego rodzaju działania jednoczące studentów różnego pochodzenia, które podzieliliśmy na 10 grup [wykr. 19]. Najczęściej wskazywane formy integracji to: wspólne spotkania towarzyskie, współpraca i działanie w kołach naukowych oraz organizowanie wspólnych zajęć, w których mogliby uczestniczyć zarówno studenci polscy, jak i studenci ED. Proponowano także: konferencje tematyczne, naukę języków obcych, zajęcia sportowe, imprezy, oraz wycieczki krajoznawcze.

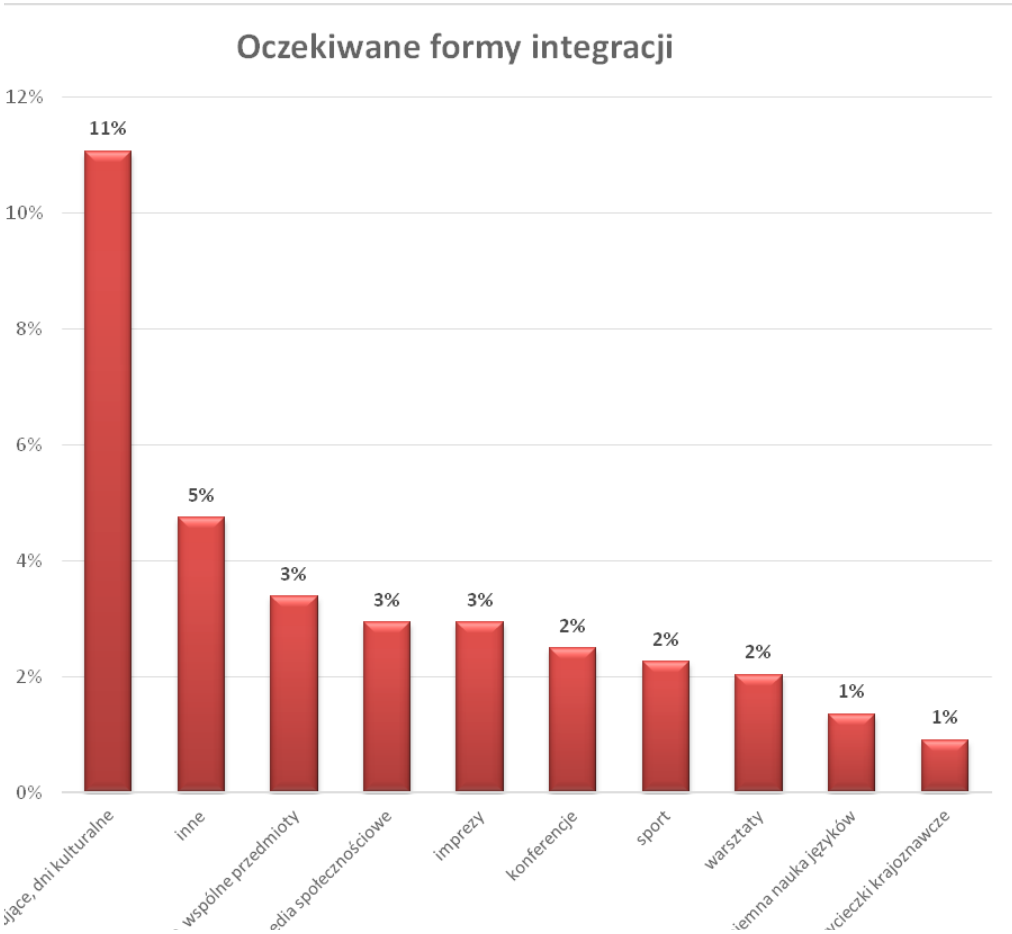

Wykr. 19. Oczekiwane formy integracji studentów ED

Wnioski

Badanie ankietowe, przeprowadzone na grupie 443 studentów ED, pochodzących z różnych ośrodków akademickich, wykazało, że nadal są oni wyzwaniem dla polskich bibliotek medycznych. Nie zaobserwowaliśmy znaczących różnic pomiędzy odpowiedziami respondentów z poszczególnych uczelni, toteż niniejsze wnioski można odnieść do ogółu przebadanych.

Ponad połowa przychodzi do biblioteki codziennie lub kilka razy w tygodniu i spędza w niej każdorazowo kilka godzin. W tym czasie korzystają oni głównie z własnych książek i materiałów oraz z komputerów bibliotecznych i sieci wi-fi. Niestety 1/3 respondentów nie potrafi odszukać i zamówić potrzebnych materiałów. Ich opinie

wynikają z niewiedzy oraz braku odpowiednich kompetencji bibliotecznych. Każda biblioteka prowadzi odpowiednią politykę gromadzenia zbiorów, uwzględniająca program studiów English Division.

Jak pokazują wyniki ankiety, wielu studentów zagranicznych nie korzysta z angielskiej wersji stron internetowych bibliotek. Nie czerpią oni też informacji o zasobach i usługach oferowanych przez biblioteki z polskich witryn, ponieważ ich poziom znajomości języka polskiego jest niski. Samych bibliotekarzy uważają za osoby kompetentne i chętnie udzielające pomocy, ale zwracają uwagę na jeszcze ciągle nienajlepszą znajomość języka angielskiego.

Ankietowani wskazują też kilka zmian, które w ich odczuciu warto byłoby wprowadzić w bibliotekach polskich uczelni medycznych. Najczęściej wymieniają: wydłużenie godzin otwarcia, zwiększenie liczby miejsc w czytelniach i jednocześnie zmniejszenie w nich poziomu hałasu oraz zakup większej liczby książek w języku angielskim.

Tegoroczne badania potwierdzają wyniki badania zeszłorocznego, iż studenci ED czują się częścią społeczności akademickiej, ale odrębny tok studiów nie sprzyja wzmocnieniu potrzeby integracji z polskimi studentami. Tylko co trzeci ankietowany deklaruje, że chętnie wziąłby udział we wspólnych spotkaniach integrujących te dwa środowiska: studentów polskich i studentów ED.

Co możemy zrobić, aby stworzyć studentom zagranicznym lepsze warunki do adaptacji na naszych uczelniach i do studiowania?

Przede wszystkim należałoby położyć akcent na efektywne szkolenia biblioteczne dla studentów ED, które powinny odbywać się na każdej uczelni i być prowadzone nie tylko na 1 roku studiów. Jak wynika z badań, najskuteczniejsze są szkolenia online oraz indywidualne.

Istotna jest również efektywna komunikacja na linii bibliotekarz–student ED oraz odpowiednia kampania promująca zasoby biblioteczne. Kampania taka powinna być prowadzona w języku angielskim i realizowana przy użyciu kanałów informacyjnych dostępnych dla obcokrajowców. W celu rozwiązania problemów komunikacyjnych, bibliotekarze powinni uzyskać wsparcie w uczelni, chociażby poprzez organizowanie dla nich bezpłatnych lub częściowi płatnych kursów językowych.

Wydaje się, że istotne jest także minimalizowanie barier w bibliotecznych systemach informatycznych, gdyż dla dużej grupy obcokrajowców skomplikowane procedury związane z zapisywaniem się do biblioteki, logowaniem do katalogu oraz odnajdywaniem i zamawianiem książek, są sporym utrudnieniem. Niekiedy zniechęcają ich do korzystania z biblioteki, a niekiedy nawet uniemożliwiają im dotarcie do poszukiwanej literatury. Uproszczenie tych procesów mogłoby przyczynić się do zwiększenia liczby studentów ED, korzystających z bibliotecznych zasobów.

Kolejną kwestią, nad którą warto się zastanowić, jest organizowanie wspólnych wydarzeń promujących kulturę poszczególnych krajów, spotkań integracyjnych oraz

wspólnych konferencji i kół naukowych w jak najszerszym zakresie. Ponadto ciekawym rozwiązaniem byłaby wspólna nauka języków obcych. Wszystkie te inicjatywy stanowiłyby okazję dla studentów zagranicznych do bliższego zapoznania się z lokalną kulturą i pogłębienia znajomości z polskimi studentami medycyny, co przyniosłoby obopólne korzyści.

Podsumowując, do najważniejszych zadań, które stoją przez bibliotekami akademickimi, otwierającymi się na potrzeby coraz liczniej odwiedzających ich studentów z zagranicy, należy wskazać: poprawę jakości kształcenia kompetencji bibliotecznych tej grupy użytkowników, efektywną promocję wśród nich zasobów i usług oferowanych przez bibliotekę, poprawę komunikacji na linii bibliotekarz–student ED oraz w miarę możliwości rozważenie realizacji wnoszonych przez nich postulatów. Biblioteka, będąc miejscem, w którym codziennie spotykają się studenci różnych narodowości, powinna również w jak najszerszym zakresie włączać się w organizację wspomnianych inicjatyw.

Bibliografia

Andrejuk Kataryzna: Narodowa integracja czy europeizacja? Strategie osobiste i zawodowe imigrantów edukacyjnych w państwach Unii Europejskiej. *Stud. Migr. – Prz. Polon.* 2011 nr 2 s. 149-166

Apanowicz Jerzy: Metodologia ogólna. Gdynia: Bernardinum 2002

Biłas-Henne Monika, Boski Paweł: Bufor wielokulturowy. *Psych. Społ.* 2014 T. 9 z. 2 s. 179-199

Bobrowska Anita: Migracje Polaków po przystąpieniu do Unii Europejskiej. Colloq. Wydz. Nauk Hum. i Społ. *Kwart.* 2013 nr 2 s. 49-64

Godlewska Ilona: Szwedzi w Trójmieście. Studiują medycynę. *Gazeta Wyborcza: Magazyn Trójmiasto* 30.01.2015 s. 12-13

Janeta Mariola: Migranci a społeczność przyjmująca. Uwarunkowania strategii akulturacyjnych a kontakty ze społecznością przyjmującą. *Stud. Migr. - Prz. Polon.* 2011 nr 2 s. 251-265

Kapela Magdalena: Poczucie samotności u polskich studentów za granicą. *Forum Oświat.* 2014 1(51) s. 147-156

Karwowski Krzysztof: Jedność w różnorodności. Edukacja i dialog 2006, nr 177 [online]. [dostęp: 29.05.2015]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.eid.edu.pl/archiwum/2006,104/kwiecien,218/jednosc_w_roznorodnosci,1938.html>.

Kopff-Muszyńska Katarzyna: Jak prowadzić dialog międzykulturowy? [online]. [dostęp: 2.06.2015]. Dostępny w World Wide Web: <http://fodz.pl/PP/download/2b.Jak_prowadzic_dialog_miedzykulturowy.pdf>

Ksenofobia. W: Wikipedia, wolna encyklopedia [online]. [dostęp: 2 czerwca 2015]. Dostępny w World Wide Web: <http://pl.wikipedia.org/wiki/Ksenofobia>

Kułak Agnieszka, Kułak Piotr, Shpakau Andrei, Okurowska-Zawada Bożena: Postrzeganie innych narodów i kultur przez młodzież polską studiującą nauki medyczne. *Prob. Hig. Epidem.* 2011 92 s. 679-687

Manifest UNESCO/IFLA o bibliotece wielokulturowej [online]. [dostęp: 3 VI 2015]. Dostępny w World Wide Web: <https://www.sbp.pl/repository/dokumenty/manifest-unesco-wielokulturowe.pdf>

Molendowska Beata: Zadania i wyzwania bibliotekarzy w społeczeństwie wielokulturowym. II Wrocławskie Spotkania Bibliotekarzy (Z Problemów Bibliotek Naukowych Wrocławia). Wrocław 2010 s. 163-168

Muniak Radosław, Skrzeczkowski Mateusz; Zeidler-Janiszewska Anna (red.): Definicje [online]. [dostęp: 29 V 2015]. Dostępny w World Wide Web: <http://dialog2008.pl/index.php?page=art&artid=265>

Nowak Marta: Główne źródła stresu u zagranicznych studentów uczestniczących w programie Erazmus na Uniwersytecie Ekonomicznym we Wrocławiu. *Folia Pomeranae Universitatis Technologiae Stetinensis Oeconomica* 2012 294 (67) s. 175-186

Over 46 000 international students in Poland [online]. [dostęp: 12.08.2015]. Dostępny w World Wide Web: < http://www.studyinpoland.pl/en/index.php/news/40-over-46-000-international-students-in-poland>

Podgórski Radosław Adam: Metodologia badań socjologicznych: kompendium wiedzy metodologicznej dla studentów. Bydgoszcz – Olsztyn: Oficyna Wydawnicza Branta 2007

Rółkowska Maria: Uczenie się i postrzeganie języka polskiego oraz kultury polskiej przez studentów programu Erasmus jako aspekt komunikacji międzykulturowej. *Media – Kultura – Kom. Społ.* 2013 nr 9 s. 72-83

Rykała Andrzej: Wprowadzenie. Wielokulturowość i wielokulturowe dziedzictwo z perspektywy geografii politycznej i historycznej. *Stud. Geogr. Polit. Hist.* 2013 T. 2 s. 7-10

Saryusz-Wolski Tomasz, Piotrowska Dorota: Internacjonalizacja: mobilność studentów. W.: Martyniuk W. (red.): Internacjonalizacja studiów wyższych. Warszawa: Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji, 2011 s. 43-55

Taterczyńska Marzena, Rogowska Edyta, Klimko Renata: Otwarci na wielokulturowość – studenci obcojęzyczni w Bibliotece Głównej Pomorskiego Uniwersytetu Medycznego w Szczecinie. *Forum Bibl. Med.* 2012 R. 5 nr 1 s. 362-371

Walotek-Ściańska Katarzyna: Lęk przed „innym-Ja", czyli o współczesnym kryzysie dialogu. *Prob. Kom. Społ.* 2009 nr 1 s. 127-137